

Ніколаєнко Т. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ЗВАННЯ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ

SOME ISSUES ON THE STANDARD REGULATION OF THE MILITARY RANK DEPRIVATION AS A KIND OF PUNISHMENT

У статті досліджуються окремі аспекти правового регулювання позбавлення військового звання як виду кримінального покарання через призму подвійності правового статусу військовослужбовця. Визначена необхідність нормативного узгодження з чіткістю врегулювання в разі позбавлення військового звання ймовірності звільнення особи з військової служби чи її обов'язковості, з наступним усуненням чи без такого від подальшого проходження військової служби в майбутньому, за відповідні злочини з умовами відновлення втраченого права.

Ключові слова: позбавлення військового звання, покарання, звільнення з військової служби, подвійність правового статусу, засуджений військовослужбовець.

В статье исследуются отдельные аспекты правового регулирования лишения воинского звания как вида уголовного наказания через призму двойственности правового статуса военнослужащего. Определена необходимость нормативного согласования с четкостью урегулирования в случае лишения воинского звания вероятности освобождении лица от военной службы или ее обязательности, с последующим устраниением или без такого от дальнейшего прохождения в будущем, за соответствующие преступления с условиями восстановления утраченного права.

Ключевые слова: лишение воинского звания, наказание, увольнение с военной службы, двойственность правового статуса, осужденный военнослужащий.

In the article the author researches some aspects of the standard regulation of the military rank deprivation as a kind of criminal punishment through the prism of the military man's legal status duality. The necessity of the standard coordination with the regulation accuracy in case of the military rank deprivation, the probability of dismissal the person from service or its obligatoriness with the further dismissal or without it from service in future for the corresponding crimes with the conditions of the forfeited right vindication has been defined.

Key words: deprivation of the military rank, punishment, dismissal from service, legal status duality, convicted military.

У сучасних умовах реалізації держави євроінтеграційних прагнень охорони правопорядку, підвищення ефективності протидії злочинності на фоні загострення ситуації на Сході держави, підтримання військової дисципліни визначається доволі актуальним.

Зумовлена специфікою виконання функцій на захист національних інтересів держави, ефективність діяльності Воєнної організації України неможлива без високого рівня підтримання військової дисципліни. Грунтуючись на усвідомленні кожним військовослужбовцем свого військового обов'язку, особистої відповідальності за захист народу України, його свободи та незалежності, за відсутності останньої складно вирішити найважливіші завдання, виховати у воїнів високих морально-бойових якостей, формувати в них уміння, знання, навички, необхідні для захисту держави. Ще О. Блондер зазначав, що честь мундира – хоробрість, вірність обов'язку, зразок дисципліни – є одним із пріоритетів військової служби. Навіть зібравши сто тисяч чоловік, озброївши їх, ще немає армії. Навчивши застосовувати всі засоби до знищення ворога, все рівно немає. Піднесенні єдиним почуттям, отримавши миттєву перемогу над ворогом, наступного дня такі воїни будуть вражені та розсиплються: вони ще не становлять армію. Їм бракує дисципліни. Лише суворий військовий порядок, об'єднавши воїнів в єдине ціле,

зробить їх грізним велетнем. Військовий мундир, не освячений найсуворішою дисципліною, перестає бути символом честі і стає безособової одягом. Той, хто надів мундир солдата чи офіцера, перестає розпоряджатися собою на власний розсуд та підпорядковує своє життя точно регламентованому порядку [1, с. 4]. За її порушення каралося як найсуворіше. Визначеність вироку та особливість його виконання відзначали вагу військової дисципліни, честі та гідності.

На сьогодні, в аспекті різних видів відповідальності, встановлені диференційовані заходи впливу, одним із таких є позбавлення військового звання.

Існування військових звань, особливий порядок їх призначення спрямовані на забезпечення ясності та чіткості у взаємовідносинах між військовослужбовцями, виразу військової та спеціальної кваліфікації, службового стажу, заслуг, службового становища та авторитету кожного з військовослужбовця. Проте такої однозначності стосовно відношення до позбавлення військового звання як виду кримінального покарання немає. Одні (Т.А. Денисова, С.І. Коновалова, М.І. Мельник, І.І. Митрофанов, В.О. Навроцький, А.І. Сакаєв, М.І. Хавронюк та ін.) [2, с. 490; 3, с. 121; 4, с. 114; 5, с. 11], притримуються необхідності усунення його як виду покарання, супутнього засудженню до позбавлення волі, інші (І.В. Єрьоменко, С.В. Ізосимов, О.С. Міхлін, В.П. Мосієнко,

В.М. Петрашев, С.В. Розенко, В.В. Сивов та ін.) [6, с. 220; 7, с. 143; 8, с. 25; 9, с. 7; 10, с. 117; 11, с. 108; 12, с. 99], з урахуванням відсутності реальних правових механізмів його реалізації та відновленні втрачених прав, визначають необхідність комплексного підходу до його вивчення з всебічним дослідженням правових аспектів призначення та виконання в цілісності правової системи покарань.

Перебуваючи в постійному науковому полі зору, рівень розробленості даного покарання є доволі низьким. Відсутність єдиного комплексного розроблення з глибинним та всебічним урахуванням проблем сьогодення, у світлі сучасних змін соціально-економічного та політичного життів суспільства гальмує його розвиток та ефективність існування в загальній системі покарань. Більшість звернень спрямовані на епізодичність вирішення окремих недоліків диспозиції її регулювання (ст. 54 ККУ) чи навіть її виключення із загальної системи покарань.

Тому звернемо увагу на окремі аспекти правового регулювання позбавлення військового звання як виду кримінального покарання через призму подвійності правового статусу військовослужбовця як мету нашого дослідження.

Застосування позбавлення військового звання як виду покарання можливе щодо особи, яка, по-перше, має військове звання та, по-друге, вчинила злочин тяжкого або особливо тяжкого ступеня тяжкості. У разі невиконання (неналежного виконання) нею своїх службових обов'язків, порушення військової дисципліни, громадського порядку підлягає накладенню дисциплінарного стягнення. З урахуванням характеру, обставин вчиненого діяння, наслідків, попередньої поведінки військовослужбовця, тривалості перебування його на військовій службі, рівню знань про порядок служби, проведена нормативна диференціація з індивідуалізацією притягнення особи до відповідальності. Але не все так однозначно в чинному законодавстві.

Призначення покарання у вигляді позбавлення військового звання поряд із моральним впливом на особу спрямоване на певні позбавлення та обмеження щодо неї. Вона втрачає звання. Виключається зі списків особового складу військової частини. Звільняється з військової служби (або розривають і з нею контракт). Виключається з військового обліку (у разі призначення основного покарання у вигляді позбавлення волі).

Аналогічно позбавленню військового звання в дисциплінарному порядку, засуджений військовослужбовець за вчинення одного діяння підлягає *множинності* негативних наслідків. З точки зору основних принципів кримінального та кримінально-виконавчого права виникають питання законності такого положення щодо: рівності всіх перед законом незалежно від їх статусу; застосування до особи позбавлень, обмежень, не зазначених в законі; законності та справедливості виконання покарання в частині прийняття суб'єктами виконання покарання додаткових рішень, не зумовлених вироком суду, що погіршують становище засудженого, та узго-

дженості норм у сфері регулювання порядку проходження військової служби.

Відповідно до чинної редакції ст. 54 Кримінального кодексу України застосування покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу можливе щодо осіб, які мають відповідні звання, ранги, чини, класи [13]. (Для досягнення поставленої мети дослідження нами буде зосереджена увага на покаранні в частині позбавлення військового звання). Наявність особливого правового статусу військовослужбовця законодавцем взято до уваги. Під час виконання покарання це відображене і в його порядкові. Після набрання законної сили вироку суду копія останнього направляється органові чи посадовій особі, які присвоїли це звання щодо наступного внесення до відповідних документів запису про позбавлення засудженого звання та вжиття заходів до позбавлення його всіх прав і пільг, пов'язаних із цим званням. Після цього протягом місяця з дня одержання копії вироку суду орган чи посадова особа сповіщає суд про його виконання [14, ст. 29]. Звільнення військовослужбовця з військової служби, зняття його з військового обліку громадян внаслідок цього ніде не вказано. Відповідно, командир військової частини, в якій проходив службу військовослужбовець, військовий комісар за місцем прописки засудженого здійснюють ці дії на підставі положень нормативних документів, що регулюють порядок проходження військової служби, які жодним чином не відображаються в рішенні суду та не відповідають нормам кримінально-виконавчого законодавства.

Приймаючи рішення щодо позбавлення особи військового звання, законодавцем не визначена будь-яка необхідність дослідження особливостей правової оцінки особистісних аспектів характеристики винного, пов'язаних із правовим статусом його як особи, що має військове звання, відношення до виконання службових обов'язків, військової служби, віданості Військовій присязі, а також вирішення питання щодо доцільності його перебування на військовій службі в разі засудження.

Позбавлення військового звання автоматично тягне звільнення особи з військової служби, з можливою втратою нею статусу військовослужбовця. Таке положення можна вважати виправданим бажанням законодавця позбутися особи, яка порушити закон у завуальованій формі невстановленого регулювання кримінального покарання (з обов'язковим його виконанням). Зрозуміло, що у випадку призначення позбавлення військового звання як додаткового покарання до позбавлення чи обмеження волі особи звільнення з військової служби є логічно обумовленою об'єктивністю його виконання. Перебуваючи в місцях позбавлення волі, остання не може виконувати обов'язки, пов'язані з несенням військової служби. Але в разі прийняття судом рішення щодо можливості виправлення особи поза межами реального відбування покарання (звільнення від покарання з випробуванням) звільнення з військової служби викликає сумніви. Якщо за переконанням

суду особа може виправитися поза межами реального відбування покарання, тоді навіщо застосовувати до неї звільнення з військової служби, перебування на якій може спровоцирувати виховний ефект? Аналогічна ситуація складається і щодо призначення інших видів покарань, не пов'язаних із позбавленням чи обмеженням волі на підставі положень ст. 69 ККУ.

Відповідно до Положення про проходження громадянами України військової служби в Збройних Силах України, у випадку призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням чи обмеженням волі, за рішенням командирів (начальників), яким надано право звільнення таких осіб з військової служби та на підставі клопотання командира (начальника) військової частини, в якій проходить службу засуджений військовослужбовець, дозволяється залишати на військовій службі військовослужбовця з урахуванням його високих професійних, ділових та моральних якостей, придатності за станом здоров'я, наявних державних нагород, виду, ступеня тяжкості вчиненого злочину. Але якщо така особа позбавлена військового звання за вироком суду, вона автоматично виключається зі списків особового складу [15, ст. 230, 246]. У такому випадку рівень її професійних, ділових та моральних якостей, придатності за станом здоров'я виконувати свої обов'язки, наявність державних нагород, виду, ступеня тяжкості вчиненого злочину до уваги не береться. Законодавчо виключається будь-яка можливість виправлення особи в межах військового колективу, а в наступному – з надання можливості з урахуванням її позитивних змін для претендування на присвоєння рівного чи нижчого військового звання.

Крім того, в разі засудження особи за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину до позбавлення волі військовослужбовець підлягає виключенню з військового обліку громадян. Після погашення чи зняття судимості військовослужбовець може претендувати на поновлення попереднього військового звання чи присвоєння нижчого, а також у разі звільнення від покарання на підставі закону про амністію чи акта про помилування посадовою особою, якій надано право присвоювати таке військове звання. Але фактична реалізація такого права є проблематично.

Після фактичного відбування покарання (позбавлення волі) особа, яка відповідно до положення Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» була виключена з військового обліку громадян як така, що була засуджена до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, унеможливллюється у поновленні втраченого права [16, п. 9 ст. 14 Гл. III].

Довічність та термін дії покарання на останок життя набирає ознак обов'язковості. Законодавець усуває будь-які стимули для виправлення особи та досягнення нею виховної мети покарання. Ані індивідуалізація призначення та виконання покарання, ані диференціація строків його відбування до уваги не береться. Незалежно від тяжкості вчиненого діяння, особи винного, його характеристики та

бажання поновитися в попередньому званні, досягнення мети покарання не впливають на відновлення втраченого звання.

У разі призначення іншого, окрім позбавлення волі покарання, за відсутності обмежень щодо зняття з обліку особа фактично отримує таке право. Але відсутність нормативного порядку його реалізації ставить під загрозу можливість відновлення втраченого права та його об'ективності.

У законодавстві окремих країн ці питання врегульовані доволі чітко. Так, за положеннями Кодексу воєнної юстиції Французької Республіки до військовослужбовців можуть застосовуватися, зокрема: звільнення зі збройних сил та позбавлення військового звання (спеціальні військові кримінально-правові заходи). У випадку звільнення зі збройних сил особа: позбавляється військового звання, втрачає право на носіння відзнак, військової форми, а також зазнає інших негативних наслідків, визначених пенсійним законодавством. За наявності пом'якшуючих обставин для військовослужбовців категорії сержантів за контрактом звільнення зі збройних сил може бути замінено позбавленням військового звання без втрати пенсійних прав, виплат коштів, пов'язаних із вислugoю в армії та інших пільг для останніх. У випадку вчинення офіцером, кадровим сержантом чи сержантом за контрактом злочину позбавлення військового звання є обов'язковим. У випадку вчинення правопорушення позбавлення військового звання можливе при призначенні тюремного ув'езення строком від трьох місяців за вчинення чітко визначених діянь: крадіжки, вимагання, шахрайства, зловживання довірою, приховування викраденого майна; перешкоджання нормальному функціонуванню військової техніки; корупцію; банкрутство і діяння, прирівняні до нього [17, с. 335].

Аналогічна тенденція спостерігається і в законодавстві США. Єдиним кодексом Воєнної юстиції у випадку вчинення безпорядків чи порушення військової дисципліни, а також будь-якої поведінки, що дискредитує збройні сили, можливе застосування звільнення з військової служби: звільнення з ганьбою чи звільнення за негідну поведінку (до військовослужбовців рядового складу) та звільнення офіцера [18, art.134]. У випадку звільнення будь-який військовослужбовець позбавляється цивільних, соціальних пільг, переваг, зумовлених несенням військової служби (права на пенсію, повноцінну вихідну допомогу, надання відомчого права на лікування тощо). Його застосування до військовослужбовців рядового складу можливе за вчинення злочинів, передбачених Кодексом; до офіцера – за вчинення тяжкого загальнокримінального злочину та визнання його як неблагонадійної особи. Щодо офіцерів флоту законодавство визначає в якості додаткового можливе покарання у вигляді позбавлення права на отримання чергового військового звання, а також та пониження у військовому званні до рядового.

На думку американських вчених, такі положення є доволі ефективним. В умовах комплектування армії на професійній основі посилення правових,

матеріальних, моральних наслідків (звільнення) стимулюють військовослужбовців до прагнення переносити можливі тяготи військової служби і виконувати покладені на них завдання [20, с. 23]. У Великій Британії вони існують у вигляді позбавлення військового звання, звільнення зі служби, звільнення зі служби з ганьбою, тимчасового пониження у військовому звання чи позбавлення військового звання. Існування таких покарань переслідує мету, насамперед, укріплення військової дисципліни, надання можливості військовослужбовцям, які не являють собою великої загрози для суспільства, не паплюжать честь мундира сприяти їх адекватному покаранню та виправленню в умовах воєнної організації. І навпаки, в разі вчинення діянь, які ганьблять військову службу, принижують її авторитет, сприяє втраті особою всіх заслуг, отриманих за попередню діяльність.

Дотримуючись принципу рівності всіх громадян перед законом, а також законності щодо вирішення кримінальних справ відповідно до букви закону, притягнення до кримінальної відповідальності повинно бути чітко визначено нормами кримінального законодавства.

Для економії репресивності кари, досягнення більшого виховного впливу від покарання у вигляді позбавлення військового звання повинно чітко визначати ймовірність звільнення особи з військової служби чи її обов'язковості, з наступним усуненням чи без такого від подальшого проходження військової служби в майбутньому, за відповідні злочини з умовами відновлення втраченого права.

Позбавлення особи права перебування на військовій службі обов'язково повинно виходити з норм кримінального законодавства, де доцільність пере-

бування на службі визначатиметься після ретельного вивчення особи винного з відповідним залученням його командирів та визначеності в законодавстві.

Позбавлення права на подальше проходження військової служби з наступною втратою особою статусу військовослужбовця слід визнати виключним заходом за вчинення особливо тяжких злочинів.

Під час вирішення питання щодо призначення особі військовослужбовця такого покарання необхідно враховувати поряд із загальною характеристикою особи винного особливості його спеціального статусу та вплив його незаконного використання на авторитет військової служби. Попередня її діяльність із позитивною характеристикою з місця служби, високий рівень професійних та ділових якостей, наявність заслуг перед державою (участь у бойових діях, участь в під час проведення АТО тощо), нагород, нагальність перебуванні на службі як фахівця тощо, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого діяння, його виду, форми вини, виду призначеного основного покарання повинні бути пріоритетними для прийняття остаточного рішення стосовно звільнення особи з військової служби.

В окремих випадках, переведення його на іншу (нижчу) посаду відповідно до звання сприятиме більшому виховному впливу, ніж його остаточне звільнення. Рішення, яке в будь-якому випадку повинно бути доволі виваженим.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є дослідження проблемних аспектів нормативного врегулювання позбавлення військового звання як виду дисциплінарного стягнення крізь призму доцільності застосування звільнення з військової служби та можливості повернення втраченого права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кривицкий А.О. Военном мундире и погонах / А.О. Кривицкий // Красная звезда. – 1943. – № 5(5376). 7 января. – С. 4–5.
2. Українське кримінальне право. Загальна частина / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
3. Коновалова С.И. Система наказаний в российском уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук / С.И. Коновалова. – Ростов-на-Дону, 1997. 241 с.
4. Митрофанов І.І. Актуальні проблеми системи покарань / І.І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2011. – № 5. – С. 113–118.
5. Сакаев А.И. Система наказаний по уголовному праву России. (История и современность) : дисс. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1999. –297 с.
6. Єрьоменко І.В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу / І.В. Єрьоменко // Молодий вчений. – 2015. – № 2(17). Лютий. – С. 220–223.
7. Изосимов С.В. Лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград как вид уголовного наказания / С.В. Изосимов // Актуальные проблемы экономики и права. – 2007. – № 3. – С.143–152.
8. Михлин А.С. Понятие наказания в виде лишения специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград и его исполнение / А.С. Михлин // Российский следователь. – М. : Юрист, 2001. – № 3. – С. 24–26.
9. Мосиенко В.П. Лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград как вид наказания в российском уголовном праве (уголовный и уголовно-исполнительный аспекты) : дисс... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону / В.П. Моисенко. – 2000. –165 с.
10. Петрашев В.Н. Лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград: проблемы назначения и исполнения / В.Н. Петрашев // Северо-Кавказский юридический вестник. – 1997. – № 4.
11. Розенко С.В. Лишение специального воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград как вид наказания в российском уголовном праве / С.В. Розенко // Юридическая наука. – 2015. – № 4. – С. 108–111.
12. Сивов В.В. Специальные виды уголовных наказаний, применяемых к военнослужащим: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты / В.В. Сивов. – М. : Юрлітінформ, 2013. – 192 с.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Офіційний веб-портал Верховної Ради України.

14. Кримінально-виконавчий кодекс : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України.

15. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України.

16. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL:

17. Военно-уголовное право: учебник / Х.М. Ахметшин, И.Ю. Белый, Ф.С. Бражник и др. ; под ред. Х.М. Ахметшина, О.К. Зателепина. – М. : За права военнослужащих, 2008. – Вып. 93. – 384 с.

18. Uniform code military justice: Text, References and Commentary based on the Report of the Committee on a Uniform Code of Military Justice to The Secretary of Defense Uniform code military justise // URL : https://www.loc.gov/frd/Military_Law/pdf/morgan.pdf (дата звернення: 23.03.2017).